

ПОЧАТОК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО І VIII АРМІЇ РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ)

© Стельмах Ю.І., 2008

Проаналізовано початок демократизації російської армії, політичне становище на Південно-Західному і VIII армії Румунського фронтів після повалення самодержавства в Росії.

The activity of Ukrainian political parties at army in the spring of 1917 is considered. Their attitude to the national military building construction is revealed. The process of Russian Army demokratization which took place on the territory of Ukraine in 1917 is outlined as well as its causes and consequences and the attitude of different political institutions to it are shown.

По території України в досліджуваний період проходили Південно-Західний і частина VIII армії Румунського фронтів. До складу Південно-Західного фронту в цей час входило чотири армії: Особлива, XI, VII, VIII. На 1 квітня 1917 р. в частинах Південно-Західного фронту нараховувалось 2315,1 тис. солдатів і офіцерів [1], а з тилowymi складами і громадськими організаціями, що обслуговували фронт, загальна кількість солдатів і офіцерів досягла 3265 тис. осіб [2]. До складу Румунського фронту входили такі армії: IV, VI, IX і пізніше VIII (яка була передана з Південно-Західного фронту 25 червня 1917 р.). У березні 1917 р. в діючих арміях Румунського фронту нараховувалось 1007 тис., а з тилом 1500 тис. солдатів і офіцерів [3]. Лінія Південно-Західного фронту проходила по Волинських губерніях, Київська і Подільська були його найближчим тилом, Чернігівська і Полтавська губернії знаходилися на деякій віддаленості від фронту, саме на їх території розміщувалися запасні полки, санітарні і обозно-транспортні підрозділи, ремонтні бази, військові склади та інші допоміжні частини і об'єкти. Найближчою тиловою губернією Румунського фронту була Херсонська. Тут у прифронтовій смузі Бессарабської губернії зосереджувалося багато запасних і допоміжних частин, резервів, воєнних закладів, польових госпіталів та інших частин обслуговування.

У прифронтовій і найближчих тилowych губерніях дислокацій армій Південно-Західного, Румунського фронтів (Київський, Подільський, Волинський, Бессарабський) знаходилося 44 гарнізони, в яких нараховувалися близько 452,5 тисячі солдатів і офіцерів, з яких в межах Київської губернії розташовувалось 7 гарнізонів чисельністю 120 тис. військовослужбовців, Волинській – 11 гарнізонів (65,5 тис. чол.), Подільській – 15 гарнізонів (88 тис. чол.), Херсонській – 5 гарнізонів (145 тис. чол.), Бессарабській – 6 гарнізонів (55 тис. чол.) [4].

У той час в армії і на фронті зростала анархія. Фронт розкладався з надзвичайною швидкістю. Велику роль в подальшому розкладі російської армії відігравав наказ №1 Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів від 1 березня 1917 р., який закріпив існування солдатських комітетів, які вже виникли, і зобов'язав створити їх там, де їх ще не було, наділяв комітети повною політичною владою на місцях, зосереджував в їх руках основні функції командування. Згідно з наказом, в усіх військових частинах необхідно було створити комітети, що мали політичну владу і розпоряджалися зброєю. Відмінялося титулування офіцерів, солдати зрівнювалися у правах з усіма громадянами країни, від командирів вимагалось ввічливого до них відношення. За вимогою Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів наказ №1 був не тільки опублікований, але і оголошений в усіх ротах, батальйонах, полках, батареях, ескадронах [5]. Наказ №1 привів до

«чистки» командного складу армії, які робилися з наказу Тимчасового уряду і які підривали довір'я солдатів до вищого командування.

На відміну від Північного і Західного фронтів утворення комітетів на Південно-Західному та Румунському фронтах здійснювалось в багатьох випадках не з ініціативи солдатів, а відповідно до вказівок Ставки. Проте у зв'язку з запізненням відомостей про скинення самодержавства на Румунському фронті комітети почали виникати в масовому порядку пізніше, в другій половині березня – на початку квітня. Згідно з затвердженим Ставкою 30 березня «Тимчасовим положенням по організації чинів діючої армії і флоту», комітети створювались в ротах, полках, дивізіях, корпусах, арміях і при штабах фронтів. Якщо до складу ротних комітетів офіцери вибирали одного свого представника, то в полкові – з розрахунку один офіцер на двох солдатів, в дивізійній і армійські комітети відповідно з кожного полкового і дивізійного комітету виділялося по одному офіцеру і по два солдати.

Комітетам не дозволялось займатися питаннями бойової діяльності і навчанням військ, їх рішення вступали в силу тільки після утвердження командирами відповідних військових частин. «Тимчасовим положенням» передбачалось прискорити процес формування комітетів в усіх армійських частинах.

За підрахунками дослідників, тільки в діючій армії нараховувалось близько 50 тис. комітетів, до складу яких входило близько 300 тис. солдатів, в тому числі на Південно-Західному фронті – більше 75 тис., на Румунському – 55 тис. [6]. 12 березня командувач Південно-Західним фронтом генерал Брусілов, в донесенні воєнному міністру Гучкову повідомляв про створення фронтового, армійського і корпусного комітетів «з участю придатних співробітників Земгороду та інших існуючих на фронті громадських організацій [7]. Але вже 14 березня командування Південно-Західним фронтом розіслало в штаби армій спеціальну телеграму про формування у військових частинах комітетів з офіцерів і солдатів [8]. У другій половині травня на Південно-Західному фронті їх було створено близько 10600, в тому числі при штабі фронту, 4 армійських, 24 корпусних, 88 дивізійних, 535 полкових і близько 10 тис. ротних та інших комітетів [9].

На Румунському фронті, як уже зазначалось, військові виборні організації переважно почали створюватись за вказівкою Ставки в кінці березня – початку квітня. Проте вже в першій половині березня в тилкових гарнізонах утворились солдатські комітети без згоди командування. Вже на початку червня на Румунському фронті діяло близько 7 тис. комітетів, в тому числі Румчерод, що репрезентував солдатів Румунського фронту і Одеського військового округу, 3 армійських, 13 корпусних, 52 дивізійних, 480 полкових і більше 6,4 тис. ротних та інших [10]. Національно-визвольний рух, який розгортався на Україні після скинення самодержавства, охопив також частину солдатів Південно-Західного і Румунського фронтів. Необхідно врахувати, що на Південно-Західному фронті українці становили 1/3, а на румунському – 1/4 частину [11]. Українські солдати, зразу ж після скинення царського режиму, проявили тверду волю до самоорганізації на національному ґрунті. На фронтах і в тилкових гарнізонах як на Україні, так і в інших регіонах Росії, – всюди, де були тільки скомплектовані більшою чи меншою мірою з українців військові частини, почалося закладання українських військових рад, комітетів, громад, товариств, клубів, а з цим пішла й організація окремих українських частин. Центром українського військового руху став Київ, де швидко утворилися формування перших українських військових частин. Вже 19 березня в Києві по рішенню Центральної Ради пройшла велика українська маніфестація. У ній взяли участь офіцери і солдати Київського гарнізону, воєнні школи прапорщиків, юнкерів, фельдшерська школа, писарі штабу, штаб артилерійського правління, поранені вояки госпіталю [12]. Основні вимоги, які ставили українські вояки: комплектування всіх полків, що стояли на Україні, виключно з українців з українською старшиною; виділення українських вояків, що перебувають за межами України, в окремі українські військові частини, з переведенням останніх на Україну; виділення українських вояків, що перебували на фронті, в окремі військові частини з переведенням їх усіх на український фронт. На цьому віче М. Міхновський закликав до організації українського війська для оборони «української революції» й «українського народу» [13]. Військовий рух, як і все українське відродження, був процесом великою мірою стихійним. Цей процес підтримали українські політичні партії.

Використовуючи сприятливі умови, які виникли після повалення самодержавства, українські політичні партії приступили до створення своїх політичних організацій. Найбільшими з них були Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), яку очолювали В. Винниченко, Д. Антонович, С. Петлюра, М. Порш, і Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) на чолі з М. Ковалевським, Л. Ковалівим, П. Христюком, В. Залізником, М. Шрагом, О. Сверстюком та ін. Остання була найчисленнішою і найактивнішою, хоча вона сформувалася в єдину партію з українських гуртків соціалістів-революціонерів на установчому з'їзді, що відбувся 4–5 квітня 1917 р., де було обрано Центральний комітет [14]. УПСР до осені вже нараховувала 75 тис. членів [15]. Тільки в 42 організаціях УСДРП, що знаходилися на Київщині, Поділлі і Полтавщині, літом 1917 р. нараховувалось близько 5 тис. чоловік [16]. Існували ще Українська Селянська Спілка, Союз Українських Федералістів-Автономістів (в неї реорганізувався ТУП).

Отже, у перші місяці після Лютневої революції прагнення українських діячів майже усіх партій обмежувалися автономією України у Федеративній Російській державі. Про самостійність, про творення незалежної держави мріяли тільки одиниці. Під час маніфестації 19 березня були транспаранти з гаслами: «Хай живе Самостійна Україна», «Хай живе Самостійна Україна з гетьманом на чолі», але транспарантів із такими гаслами було близько 10, і вони потонули серед 300, що вимагали автономії України [17]. За автономію з Росією виступав сам М. Грушевський – у розмовах з представниками лівих партій, а також у своїх брошурах у цей час він говорив, «...що українці не мають наміру відривати Україну від Росії, і що вони хочуть підтримувати добровільні і дружні зв'язки з нею» [18].

Одним з головних завдань українських політичних партій була боротьба за армію. Здійснюючи тиск на Тимчасовий уряд, національні партії Росії, в тому числі й українські, змусили його згодитися на створення «Центральних комітетів національних військових організацій» в масштабах усієї російської армії. Це відкрило українським партіям доступ в діючі військові частини.

9 березня 1917 р. з ініціативи поручника М. Міхновського було скликано перші збори українських старшин і солдатів Київського гарнізону. Збори постановили скерувати Тимчасовому уряду звернення, яке вимагало автономії України і визнати за собою право називатися Тимчасовою Українською військовою радою до створення постійної верховної військової установи [19]. 11 березня відбувся багатотисячний солдатський мітинг. Він схвалив резолюцію попередніх зборів і постановив організувати Український добровільний полк, а також тимчасове Військове Б'юро створило Військовий Комітет з депутатів від солдатів і офіцерів [20]. 16 березня відбулися перші військові збори під головуванням начальника штабу резервної бригади полковника П. Волошина, заступником голови був капітан Сахно-Устимович, ад'ютант київської військової округи. Було вирішено створити в Києві українську військову організацію – Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка [21]. В справі організації українського війська після палкої промови М. Міхновського прийнято одностайно постанову приступити до «негайної організації власної національної армії як могутньої міліарної сили, без якої не можна подумати здобуття повної волі України» [22]. Там же було обрано Український Військовий Організаційний Комітет для творення українських військових частин. До його складу увійшли полковник Волошин, полковник Глинський, поручник Міхновський і хорунжий Павелко [23]. Головним ініціатором проведення цих зборів був М. Міхновський. На засіданні було ухвалено Статут Українського Військового Клубу ім. гетьмана П. Полуботка, який опрацював М. Міхновський. В Статуті сказано, що головна мета товариства «згуртування і стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором: Федеральної Росії – Автономної України [24]. Вже 25 березня Український військовий клуб ім. П. Полуботка нараховував в Києві більше 5000 організованих членів товариства [25]. Головним ідейним натхненником і організатором товариства був М.І. Міхновський.

Разом з військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка в Києві був створений Український військовий організаційний комітет, який безпосередньо приступив до створення українських частин в армії. Очолив його член УСДРП полковник Глинський. Рух за їх створення охопив армію, як тилові, так і фронтівні частини. Вже 14 березня в Харкові відбулося зібрання офіцерів і солдатів –

українців, на якому було розглянуте питання про створення української національної армії [26]. А 28 березня 1917 р. в Києві зібралось українське віче солдатів і офіцерів. Воно постановило: «...зорганізувати українську національну армію з усіма родами зброї ... З усіх тилових частин виділити солдатів і офіцерів українців на формування українських полків по звичайному військовому статуту ...». Щодо фронтових частин, то «всіх українських солдатів і офіцерів згуртували по змозі в окремі національні групи...» [27].

У кінці березня також у Києві відбулося зібрання українців усіх військових шкіл міста, в своїй резолюції вони вимагали: «Всі полки, що стоять на землі Українській, повинні комплектуватися виключно з українців (солдатів і офіцерів)... українців, які скінчили військові школи, треба призначати в полки, які стоять на Україні...» [28]. Також в Полтаві гурток юнкерів і офіцерів Української віленської школи вимагав на зібранні українського клубу створення національного війська, заснування охочих українських полків і щоб українські полки стояли на Україні [29].

Рух за створення українських частин охопив і діючу армію. В. Петрів, в майбутньому командир одного з полків Українського війська Центральної Ради, в своїх «Споминах» писав: «В кінці березня – на початку квітня в частинах почали створюватися гуртки (земляцтва). В квітні в окремих частинах для керівництва справами гуртків – ради... Діяльність цих рад координувалась в масштабі дивізій українськими членами загальних дивізійних комітетів [30]. На початку квітня українські партії вже мали свої опорні пункти в частинах діючої армії. В кожній роті, де був значний процент солдатів-українців, створювались українські ротні громади. З них формувалися полкові ради в кількості від 8 до 12 чоловік. Це були органи з постійно діючою президією, яка складалася з 5 чоловік [31]. Такі полкові ради були створені 21 березня (121 особа) [32] і 228 піхотних полків, що стояли в Катеринославі [33]. З ротних рад була створена українська полкова рада в Феодосії, на чолі якої стояв полковник Петров [34]. В кінці березня і в квітні робилися спроби створити військові ради на рівні дивізій, корпусів і навіть армій. Вже 26 березня Українська військова громада XI армії мала за мету організацію окремих українських громад і гуртків в єдину армійську українську раду зі своєю головною радою, яка б складалася з представників від військових частин XI армії [35]. Командування і комісари Тимчасового уряду робили все, щоб не допустити до формування військових рад на рівні дивізій, корпусів і армій, бо вони сприяли розгортанню національно-визвольного руху в армії. Під тиском різноманітних українських партій і організацій Тимчасовий уряд змушений був дати Центральній Раді дозвіл на формування двох українських бригад. Але на подальше збільшення таких частин Тимчасовий уряд не пішов, бо проти цього виступили майже усі російські партії, звинувативши українців у сепаратизмі. Розглядаючи боротьбу українських партій за армію в березні – на початку квітня 1917 р., треба врахувати те, що вона носила ще стихійний характер. Більшість українських партій в цей час були тільки на стадії формування, і тому вони не могли істотно впливати на національний рух в армії, часто він проходив стихійно під тиском мас.

Отже, весною 1917 р. розгорнулася гостра політична боротьба за армію. Солдати поступово включалися в цю боротьбу. Особливістю її розвитку на Україні було те, що паралельно з демократизацією Південно-Західного і Румунського фронтів, тут почав розгортатися національно-визвольний рух. Але на цьому етапі він розвивався ще окремо, не включався до загальної національно-визвольної боротьби в Україні, переживав організаційний процес.

В армії, як і загалом в країні, почало встановлюватися двовладдя. Його встановлення було тісно пов'язане з процесом демократизації армії. Вплив українських партій в Україні весною 1917 р. з кожним днем ставав значнішим, і в кінці весни вже був досить відчутним, ще можна судити по коштах, які були в партійних касах. Поступлення в касу українських національних партій і їх організацій набагато перевищували інші діючі на Україні партії, поступаючись лише російським есерам. Вже з 6 по 14 березня у фонд газети «Українське слово» українські політичні партії і організації зібрали 1614 карбованців [36]. У травні Центральна Рада оголосила день національного фонду. Тільки 21 і 22 травня лише в Одесі було зібрано 12000 карбованців [37]. В частинах, де було багато солдатів української національності, дуже популярними були періодичні видання українських партій і організацій. Це пояснювалось тим, що в них, крім ідей соціальної рівності, справедливості, активно пропагувалася ідея національного самовизначення українського народу.

Українські політичні партії демократизацію армії бачили насамперед в праві легальної діяльності серед солдатів-українців, у формуванні з них національних частин. Оскільки Південно-Західний і Румунський фронти мали сприятливі умови для їх діяльності, то політична боротьба, яка розгорнулася тут, тісно перепліталася з національно-визвольним рухом на Україні. Через різноманітні українські військові ради, комітети, громади, товариства, що існували в армії, українські політичні партії активно пропагували свої політичні платформи серед солдатів-українців. Політичні погляди більшості солдатів як на фронті, так і в тилу, мали яскраве соціалістичне забарвлення, і тому найбільш популярними серед українських військових були партії українських есерів, які мали в армії широку соціальну базу, тому що більшість солдатів – це були мобілізовані селяни.

1. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, с. 3792, арк. 90, 90а, 90б.
2. Там само, ф. 2067, оп. 1, с. 3792, арк. 333.
3. Там само, ф. 2067, оп.1, с. 3792, арк.91.
4. Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Львів, 1979. – С.21.
5. Революционное движение в России после свержения самодержавия: Документы и материалы. – М., 1957. – С. 189–190.
6. Голуб П. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть. – К., 1958. – С.31–32.
7. Голуб П. Партія, армія и революція. – М., 1967. – С.34.
8. Революционное движение в России после свержения самодержавия. – М., 1990. – С. 629.
9. Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Львів, 1979. – С. 68.
10. Там само, – С. 71.
11. Там само.
12. Ткачук А.Т. Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне Великого Октября: Автореферат дисс. ... д-ра. ист. наук. – Львов, 1968. – С. 17.
13. Нова Рада. – 1917, 25 березня; Киевская Мысль. – 1917, 21 марта.
14. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – Торонто: Чужина, 1970. – С.117.
15. Нова Рада. – 1917, 6 квітня.
16. Народна воля. – 1917, 13 листопада.
17. Курас І.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. – С. 128.
18. Полянська-Василенко Н. Історія України ...– К., 1979. – С. 50.
19. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. – К., 2002. – С. 482–491.
20. Антонов-Овсеєнко В.А. Записки о гражданской войне. – М., 1924. – Т.1. – С. 20.
21. Історія українського війська. – Львів, 1936. – С.359.
22. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – №1; Киевская Мысль. – 1917. – 15 марта.
23. Шаповал О. На порозі відновлення української державності // Січ. – 1929. – №15, 16,17.
24. Киевская Мысль. – 1917. – 19 марта.
25. Нова Рада. – 1917, 28 березня.
26. Робітнича газета. – 1917, 4 квітня.
27. Нова Рада. – 1917, 29 березня.
28. Там само, 30 березня.
29. Там само, 31 березня.
30. Там само, 9 квітня.
31. Петрів В. Спомини. З часів української революції (1917–1921). – Львів, 1927. – Ч.1. – С. 17.
32. РДВІА. Ф. 2143, оп. 1, с.8, арк.. 8.
33. Нова Рада . – 1917. – 30 березня.
34. Там же, 8 квітня.
35. Робітнича газета. – 1917, 30 березня.
36. Українське слово. – 1917, 23 березня.
37. Українське слово. – 1917, 12 червня.